

นาฏยลีลาพระมหาชนก : การสร้างสรรค์รูปแบบ การนำเสนอชาดกในสังคมไทย*

สุภัค มหาวรรการ**

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการแสดงร่วมสมัยเรื่อง “พระมหาชนก” ซึ่งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒจัดแสดงเนื่องในงานวันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ครั้งที่ ๒๔ ผลการศึกษาพบว่า นาฏยลีลาร่วมสมัยเรื่อง “พระมหาชนก” ดำเนินเรื่องตามบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช แบ่งการแสดงเป็น ๓ องก์ องก์ที่ ๑ มิถิลานคร องก์ที่ ๒ ความเพียรอันบริสุทธิ์ และองก์ที่ ๓ ศรัทธาแห่งปัญญาธรรม มีการเล่าเรื่องโดยใช้สื่อ ได้แก่ การขับบทเสภา การแสดงหุ่นละครเล็ก การเล่นภาพเงาเคลื่อนไหว การบรรเลง เพลงประกอบวงดุริยางค์ออเคสตรา และการใช้แอนิเมชัน การแสดงนาฏยลีลาร่วมสมัยเรื่อง “พระมหาชนก” ในครั้งนี้แสดงถึงการรังสรรค์สื่อการแสดงร่วมสมัยเพื่อถ่ายทอดเนื้อเรื่องชาดกที่มีมาในพระไตรปิฎก โดยยังคงเสนอบทบาทสำคัญของ พระโพธิสัตว์ ผู้ยังคง “เพียรบำเพ็ญบารมีมีหว่าดหวัน” ท่ามกลางสังคมไทย ที่เปลี่ยนแปลง

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “นาฏยลีลาพระมหาชนก : การสืบทอด และการสร้างสรรค์ชาดกในสังคมไทย”ทุนสนับสนุนการวิจัยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปี ๒๕๕๕

** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

The Performance of Mahājanaka Creativity of Jatakas in Thai society

Supak Mahavarakorn¹

Abstract

This research aims to study the contemporary performance ‘Mahājanaka’ produced by Srinakharinwirote University in the occasion of the 24th HRH Princess Maha Chakri Sirindhorn Day. The study finds that the performance is narrated sequentially according to HM King Bhumibol’s book ‘Mahājanaka’. The performance is divided into 3 acts; the first act- Mithilā Nagara, the second act – Perseverance, and the third act – Faith of Wisdom. Many performing techniques are used to narrate the story, for example, traditional Sepha recitation, puppets, shadow play, symphony orchestra music, and animation. ‘Mahājanaka’ reflects the creativity of a contemporary performance to convey the content of a jātaka, which is rooted from the Tipiāaka. It still represents a significance role of the bodhisatta who ‘determinedly fulfils the perfection’ in the changing Thai Society.

¹ Lecturer of Department of Thai and Oriental Language, Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University. s_mahavarakorn@hotmail.com

บทนำ

พระมหาชนกชาตกเป็นชาตกเรื่องสำคัญที่คนไทยนิยมมานาน นิยมนำมาสร้างสรรคงานศิลปกรรมดังพบหลักฐานมาตั้งแต่สมัยทวารวดีเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน ดังเช่น ภาพปูนปั้น ภาพลายรดน้ำ ภาพประดับกระจกสี และภาพจิตรกรรมฝาผนัง ตัวอย่างเช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เก่าแก่ที่สุดที่ค้นพบได้แก่ ที่กรุปรังค์ประธาน วัดราชบูรณะสมัยอยุธยาตอนต้น ในสมัยอยุธยาตอนปลายพบหลักฐานที่พระอุโบสถวัดช่องนนทรี สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบหลักฐานที่วัดสุวรรณารามและที่พระอุโบสถวัดคงคาราม ในสมัยรัชกาลที่ ๖-๗ พบหลักฐานที่วัดระฆังโฆสิตาราม^๑ นอกจากภาพจิตรกรรมฝาผนังแล้วปรากฏว่ามีการนำเรื่องพระมหาชนกชากมานำเสนอในรูปแบบที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันที่มีทั้งบทสำหรับแสดงบทสำหรับอ่าน การแสดงละครเวที และหนังสือนิทานที่มีภาพประกอบ การนำเสนอในรูปแบบที่ต่างกัันนั้นแสดงให้เห็นว่าคนไทยนิยมเรื่องพระมหาชนกชาก โดยมีการรังสรรค์ในลักษณะที่หลากหลาย

บทความวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอเรื่องพระมหาชนกในการแสดงนาฏยลีลาพระมหาชนก

จิตรกรรมฝาผนังมหาชนกชาตก วัดเครือวัลย์วรวิหาร กรุงเทพฯ

^๑ อลงกรณ์ จันทรสุข. (๒๕๕๖). พัฒนาการของจิตรกรรมพระมหาชนกตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงปัจจุบัน. สารนิพนธ์หลักสูตร ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ศิลปะ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร. หน้า ๑.

จิตรกรรมฝาผนังมหาชนกชาดก

วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ

พระมหาชนก : ต้นเรื่องในพระไตรปิฎก

มหาชนกชาดกเป็นชาดกในนิบาตชาดก หมวดขุททกนิกาย พระสูตรต้นตปิฎก Canonical Books^๑ มหาชนกชาดกมีจำนวนคาถามากกว่า ๘๐ คาถาขึ้นไปจึงเป็นมหานิบาต มีทั้งหมด ๑๐ เรื่อง เรียกว่า ทศชาติชาดก พระมหาชนกเป็นชาดกเรื่องที่สองในทศชาติชาดก นับเป็นต้นเรื่องของมหาชนกชาดกในรูปแบบต่างๆ ในสมัยต่อมา

มหาชนกชาดกเริ่มเรื่องด้วยคาถาสันทนาธรรมระหว่าง พระมหาชนกกับนางมณีนีเมขลาในมหาสมุทร เนื้อความในคาถาแสดงวิริยบารมีของพระโพธิสัตว์ดังนี้

^๑ ศักดิ์ศรี แยมันดดา. (๒๕๕๓). **วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๑.

[๔๔๒] นี่ใคร เมื่อแลไม่เห็นฝั่งก็อุตสาห์พยายามว่ายอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ท่านรู้อำนาจประโยชน์อะไร จึงพยายามว่ายอยู่อย่างนี้นักหนา.

[๔๔๓] ดูก่อนเทวดา เราไตร่ตรองเห็นปฏิปทาแห่งโลกและอานิสงส์แห่งความเพียร เพราะฉะนั้น ถึงจะมองไม่เห็นฝั่ง เราก็ต้องพยายามว่ายอยู่ในกลางมหาสมุทร.

[๔๔๔] ฝั่งมหาสมุทรลึกจนประมาณไม่ได้ย่อมไม่ปรากฏแก่ท่าน ความพยายามอย่างลูกผู้ชายของท่านก็เปล่าประโยชน์ ท่านไม่ถึงฝั่งก็จกตาย.

[๔๔๕] บุคคลเมื่อกระทำความเพียร แม้จะตายก็ชื่อว่าไม่เป็นหนี้ระหว่างหมู่ญาติ เทวดาและบิดามารดา อนึ่ง บุคคลเมื่อทำกิจอย่างลูกผู้ชาย ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง.

[๔๔๖] การงานอันใด ยังไม่ถึงที่สุดด้วยความพยายาม การงานอันนั้นก็ไร้ผล มีความลำบากเกิดขึ้น การทำความพยายามในฐานะอันไม่สมควรใด จนความตายปรากฏขึ้น ความพยายามในฐานะอันไม่สมควรนั้น จะมีประโยชน์อะไร.

[๔๔๗] ดูก่อนเทวดา ผู้ใดรู้แจ้งว่า การงานที่จะทำให้ลุล่วงไปได้จริงๆ ชื่อว่าไม่รักษาชีวิตของตน ถ้าผู้นั้นละความเพียรในฐานะเช่นนั้นเสีย ก็จะพึงรู้ผลแห่งความเกียจคร้าน ดูก่อนเทวดา คนบางพวกในโลกนี้ เห็นผลแห่งความประสงค์ของตน จึงประกอบ การงานทั้งหลาย การงานเหล่านั้นจะสำเร็จหรือไม่ก็ตาม ดูก่อนเทวดา ท่านก็เห็นผลแห่งกรรมประจักษ์แก่ตนแล้วมิใช่หรือ คนอื่นๆ จมในมหาสมุทรหมด เราคนเดียวยังว่ายข้ามอยู่ และได้เห็นท่านมาสถิตอยู่ใกล้ๆ เรา เรานั้นจักพยายามตามสติกำลัง จักทำความเพียรที่บุรุษควรทำ ไปให้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทร.

[๔๔๘] ท่านใดถึงพร้อมด้วยความพยายามโดยธรรมไม่จม
ลงในห้วงมรรณพ ซึ่งประมาณมิได้เห็นปานนี้ด้วยก็คือความเพียร
ของบุรุษ ท่านนั้นจึงไปในสถานที่ที่ใจของท่านยินดีนั้นเถิด^๔

มหาชนในนิบาตชาดกเริ่มด้วยการแสดงวิริยบารมีของพระมหาชนกโพธิสัตว์
อันเป็นแนวคิดสำคัญของชาดกเรื่องนี้ ต่อจากนั้นจึงแสดงความตั้งพระทัยแน่วแน่
ที่จะออกบวชของพระมหาชนก จบเรื่องด้วยบทสนทนาระหว่างพระมหาชนกกับ
นางสีวลีเทวี เพื่อแสดงว่าพระมหาชนกได้ออกบวชตามความประสงค์

[๔๔๙] ดูก่อนนางสีวลี เธอได้ยินคาถาที่ช่างศรกล่าว
หรือยัง ช่างศรเป็นเพียงคนใช้ยังติเตียนเราได้ ความที่เราทั้งสอง
ประพฤตินั้นเป็นเหตุแห่งความครหา ดูก่อนนางผู้เจริญ ทางสอง
แพร่งนี้อันเราทั้งสองผู้เดินทางมา จงแยกกันไป เธอจงถือเอาทาง
หนึ่งไป อาตมาก็จะถือเอาทางอื่นอีกทางหนึ่งไป เธออย่าเรียก
อาตมาว่าเป็นพระสวามีของเธอ และอาตมาก็จะไม่เรียกเธอว่าเป็น
มเหสีของอาตมาอีก^๕

อรรถกถาชาดกชาดก : การรับรู้มหาชนกชาดกในสังคมไทยในอดีต

อรรถกถาชาดกชาดกแต่งขึ้นเพื่ออธิบายขยายความเรื่อง พระมหาชนก
ในพระไตรปิฎก อรรถกถาชาดกหรือที่เรียกกันว่า “ชาตักกัลลภกถา” มีโครงสร้าง ๕ ส่วน
ได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ เป็นเหตุการณ์ปัจจุบันที่เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องชาดก
อดีตวัตถุ เป็นเหตุการณ์ในอดีตที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่า คาถา เป็นส่วนหนึ่งในอดีตวัตถุ

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕. หน้า ๗๕ - ๗๖.

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕. หน้า ๙๒.

แต่บางทีก็เป็นส่วนของปัจจุบันวัตถุ เป็นร้อยกรองที่กำกับขาดกแต่ละเรื่อง นำมาจาก พระไตรปิฎก ไวยาकरणะ หรือไวยาकरण เป็นการใช้ไวยาकरणและถ้อยคำในคาถา และสโมธาน เป็นส่วนสุดท้ายของขาดกแต่ละเรื่อง เป็นการเชื่อมเรื่องในปัจจุบันและอนาคตเข้าด้วยกัน โดยระบุตัวละครในอดีตว่าเป็นใครในสมัยของพระพุทธเจ้า^๖ การเล่าเรื่องพระมหากษัตริย์ดำเนินเรื่องตามโครงสร้างทั้ง ๕ ส่วน ดังนั้นจึงมีการเล่าเรื่องเพิ่มเติมจากในพระไตรปิฎก

อรรถกถาพราหมณ์ขาดกเริ่มเรื่องด้วยการที่พระพุทธเจ้า “ทรงพระปรารภ มหาภิเนกขัมมบารมี” เป็นการปรารภเรื่องแล้วจึงทรงเล่าอดีตนิทานถึงการได้ออกบวช ครั้นยิ่งใหญ่เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระมหากษัตริย์ ต่อจากนั้นจึงเล่าเรื่องพระมหากษัตริย์ซึ่งแตกต่างจากในพระไตรปิฎก เริ่มเรื่องในกรุงมิลินทนคร แคว้นวิเทหะ พระเจ้ามหาชนก ราชมีพระราชโอรส ๒ พระองค์คือ พระอริยราชชนกกับพระเจ้าโปลชนก ทรงแต่งตั้งพระอริยราชชนกเป็นอุปราช และพระเจ้าโปลชนกเป็นเสนาบดี เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต พระอริยราชชนกจึงได้ครองราชสมบัติ ต่อมาพระอริยราชชนกทรงเชื่อคำยุแหยงของอำมาตย์ จึงให้จองจำพระเจ้าโปลชนก พระโปลชนกทรงตั้งสัตยาธิษฐานให้เครื่องจองจำหลุดแล้ว เสด็จไปชายแดน มีผู้จงรักภักดีมาขอพึ่งพระบารมี พระโปลชนกทรงคิดเอา ราชสมบัติคืน พระอริยราชชนกสิ้นพระชนม์ในสงคราม พระมเหสี ซึ่งทรงครรภ์จึงปลอมตัวหนีออกจากวัง ด้วยบุญบารมีของพระโพธิสัตว์ ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาช่วยพระมเหสีโดยเนรมิตตนเป็นคนแก่ขับเกวียนพาไปนครจัมปาศะ ด้วยอำนาจของพระโพธิสัตว์ ทำให้อุทิจจพราหมณ์รับพระมเหสีเป็นน้องสาว พระมเหสีประสูติมหากษัตริย์กุมารทรงศึกษาไตรเพทและศิลปศาสตร์ทั้งปวงสำเร็จเมื่อพระชนมายุ ๑๖ พรรษา ต่อมาทรงต้องการค้าขายให้เกิดทรัพย์เพื่อชิงราชสมบัติของพระบิดาคือ พระมเหสีทรงหัตถ์ทานพระมหากษัตริย์แต่ไม่สำเร็จจึงประทุษร้ายแค้นแค้น แก้วมุกดา และแก้ววิเชียรแก่พระมหากษัตริย์ เหตุการณ์ทั้งหมดนี้เป็นส่วนที่อรรถกถาขาดกแต่งอธิบายขยายความเพิ่มเติมจากในพระไตรปิฎก แล้วจึงดำเนินเรื่องเมื่อกล่าวถึงเหตุการณ์ในมหาสมุทร พระมหากษัตริย์พร้อมพาณิช ๓๐๐ คน เดินทางไปสุวรรณภูมิ วันที่ พระมหากษัตริย์ออกเดินทาง

^๖ ฐานิสร์ ชาคัตตพงศ์. (๒๕๓๘). ความรู้เรื่องขาดก ใน **อายุบร**. บรรณาธิการโดย ประพจน์ อัศววิรุฬห์การ และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). หน้า ๕๔ - ๕๕.

พระโปลงชนกประจวบพรหมแล้วเสด็จ ลูกขึ้นอีกไม่ได้เรือแล่นไปได้ ๓๐๐ โยชน์ ใช้เวลา ๗ วัน เรือจึงอัปปางทุกคนในเรือตายหมด พระมหานกไม่ทรงหวาดกลัว ทรงคลุมน้ำตาลกรวดกับเนยเสวยเต็มท้อง ชุบผ้าเนื้อเกลี้ยงสองผืนด้วยน้ำมันแล้ว ทรงนุ่ง ประทับยืนเกาะยอดเสากระโดง ทรงกำหนดทิศทางเมืองมิดิลแล้วกระโดด ล่วงพ้นปลูปลาและเต่า พระเจ้าโปลงชนกสวรรคตในวันเดียวกันนี้ พระมหานกทรง ว่ายนํ้า ๗ วัน ๗ คืน ทรงสมทานอุโบสถศีลในวันอุโบสถฝ่ายนางมณีเมขลาผู้ดูแล มหาสมุทรไม่ได้ตรวจตรามหาสมุทร ๗ วัน นางมณีเมขลาสนทนาธรรมกับพระมหา ชนกแล้วอุ้มไปยังแผ่นดินในสวนมะม่วงเมืองมิดิลานคร ก่อนสวรรคตพระเจ้าโปลงชนก ทรงตั้งเงื่อนไขว่าจะมอบราชสมบัติแก่ผู้ที่สามารถทำให้พระราชธิดาสืบสันติ หรือ รั้วหอนแห่งบัลลังก์สืบทอด หรือยกสหัสสธามานุได้ หรือนำขุมทรัพย์ใหญ่สิบหกแห่ง ออกมาได้ แต่ไม่มีใครปฏิบัติตามเงื่อนไขได้ เหล่าอำมาตย์จึงทำพิธีปล่อยผุสสรตเพื่อ เชิญพระราชามาครองราชย์สมบัติ ผุสสรตหยุดที่แผ่นดินที่พระมหานกบรรทม พระ มหานกจึงได้ครองราชย์สมบัติ พระมหานกทรงทำตามเงื่อนไขของพระเจ้า โปลงชนก ได้แล้วให้เชิญพระมารดาและพราหมณ์มาจากกาลจัมปกันคร พระมหานกทรงปก ครองมิดิลานคร ต่อมาพระนางสวีสวีประสูติ ที่ฆาฐราชกุมาร

๗,๐๐๐ ปีผ่านไป พระมหานกเสด็จพระราชอุทธาน ทอดพระเนตรมะม่วง สองต้น ทรงเสวยมะม่วงรสเลิศ มหชนแย่งกันเก็บมะม่วงรสเลิศทำให้ต้นมะม่วง ถูกทำลาย ต้นที่ไม่มีผลยังคงตั้งอยู่ดงาม พระมหานกทอดพระเนตรต้นมะม่วง ทั้งสองแล้วเกิดความสังเวช ทรงต้องการสละราชสมบัติออกบวช ทรงเจริญสมณธรรม ในปราสาท ๔ เดือน ทรงบวชด้วยพระองค์เองแล้วเสด็จลงจากปราสาทพระนางสวีสวี พร้อมเหล่านางสนม ๗๐๐ นางและประชาชนต่างร้องไห้คร่ำครวญตามเสด็จ พระมหานก พระนางสวีสวีทรงทำอุบายเพื่อหัดทานพระมหานก พระมหานกทรง พบดาบสนารทะซึ่งถวายโอวาทแก่พระองค์ต่อมาทรงพบดาบสมีคาชินะและแจ้งถึงเหตุ ที่ออกบวช นางสวีสวีทรงตำหนิที่พระมหานกเสวยก่อนเนื้อคลุกฝุ่นซึ่งสุนัขทิ้งแล้ว กษัตริย์ทั้งสองพบนางกุมาริกาสวมกำไลมือ ข้างที่สวมกำไลสองอันมีเสียงข้างที่สวม อันเดียวไม่มีเสียง พระมหานกทรงกล่าวว่านางสวีสวีเป็นเหตุให้นางกุมาริกาตีเตียน พระองค์ กษัตริย์ทั้งสองพบช่างศรหลับตาข้างเดียวเสียงศร ช่างศรกล่าวเปรียบเทียบกับ การที่พระมหานกมีนาง สวีสวีตามเสด็จ พระมหานกกล่าวว่านางสวีสวีเป็นเหตุให้

ช่างครตีเทียนพระองค์ พระมหานกทรงถอนหญ้าฆ่ามุงกระต่ายแล้วประทาน พระโอวาท แก่นางสีวลี นางสีวลีรำไห้คร่ำครวญและถึงวิสัยญญาภาพ พระมหานกเสด็จเข้าสู่ป่า หิมวันต์ ทรงเจริญภาวนาและบรรลุลูกญญาใน ๗ วัน ไม่ได้เสด็จกลับมาอีกเลย พระนางสีวลีโปรดให้สร้างพระเจดีย์ ณ สถานที่สำคัญที่สองพระองค์เสด็จผ่าน แล้ว ทรงผนวชเป็นดาบสินีตลอดพระชนม์ชีพ

การดำเนินเรื่องพระมหานกในอรรถกถาชาดกมีทั้งส่วนที่เป็นคาถาและ อธิบายคาถา จบเรื่องด้วยสโมธานหรือประชุมชาดกว่าใครกลับชาติมาเกิดเป็นใคร

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ออกมหากิเณช กรรมณ์ แม้ในกาลก่อนตถาคต ก็ออกมหากิเณชกรรมณ์เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า ท้าวสักกเทวราชในครั้งนั้น ได้มาเป็น พระอนุรุทธะในบัดนี้ พราหมณ์ทศปาโมกข์ได้มาเป็นพระกัสสปะ นางมณิเมขลาเทพธิดาผู้รักษาสุมุท ได้มาเป็นอุบลวรรณาภิษุณี นารทดาบสได้มาเป็น พระสารีบุตร มิคาชินดาบสได้มาเป็นพระโมค คัลลณะ นางกุมาริกาได้มาเป็นนางเขมาภิษุณี ช่างครได้มาเป็น พระอาณนท ราชบริษัทที่เหลื่อได้มาเป็นพุทธบริษัท สีวลีเทวีได้มา เป็นราหุลมารดา ที่ฆาฏกุมารได้มาเป็นราหุล พระชนกพระชนนีได้ มาเป็นมหาราช ศักยสกุล ส่วนพระมหานกนรินทรราช คือเราผู้ เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้านี้เอง^๗

อรรถกถาชาดกเป็นต้นเรื่องพระมหานก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ดังจะเห็นได้จากการเริ่มต้นเรื่องในกรุงมิถิลานคร แคว้นวิเทหะ

^๗ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย. มหาหมฏฐราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕. หน้า ๑๕๔.

พระราชนิพนธ์พระมหากษัตริย์ : การรับรู้ เรื่องพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยร่วมสมัย

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงสดับพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (วัน ธรรมสาโร มหาเถระ) วัดราชผาติการาม เรื่องพระมหากษัตริย์เสด็จทอดพระเนตรพระราชอุทยานในกรุงมิลลา ทรงสนพระทัยจึงทรงค้นเรื่องพระมหากษัตริย์ในพระไตรปิฎก

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัย จึงทรงค้นเรื่องพระมหากษัตริย์ในพระไตรปิฎก (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒) และทรงแปลเป็นภาษาอังกฤษ ตรงจากมหากษัตริย์ชาดก ตั้งแต่ต้นเรื่อง โดยทรงดัดแปลงเล็กน้อย เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น.

พระมหากษัตริย์บำเพ็ญวิริยบารมีที่ไม่หวังผลตอบแทนใดๆ จนกระทั่งได้ครองราชสมบัติ และนำความเจริญมั่งคั่งแก่กรุงมิลลาด้วยพระปรีชาสามารถ.

มาถึงตอนเรื่องต้นมะม่วง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การที่พระมหากษัตริย์จะเสด็จออกทรงแสงวงโมกขธรรม ยังไม่ถึงวาระเวลาอันสมควร เพราะว่าได้ทรงสร้างความเจริญแก่มิลลียังไม่ครบถ้วน กล่าวคือข้าราชการ “นับแต่อุปราชาจนถึงคนรักษาช้างคนรักษาม้า และนับแต่คนรักษาม้าจนถึงอุปราชา และโดยเฉพาะเหล่าอมาตย์ ล้วนจาริกในโมหภูมิทั้งนั้น. ไม่มีความรู้ทั้งทางวิทยาการทั้งทางปัญญา ยังไม่เห็นความสำคัญของผลประโยชน์แท้แก่ตนเอง จึงต้องตั้งสถานอบรมลึงสอนให้เบ็ดเสร็จ.” อนึ่ง พระมหากษัตริย์ยังต้องทรงปรารภเรื่องการอนุบาลต้นมะม่วงตามวิธีสมัยใหม่ แก่วิธีอีกด้วย.

ด้วยประการเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงดัดแปลงเนื้อเรื่องในมหากษัตริย์ชาดก ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน โดยที่พระราชดำริว่า พระมหากษัตริย์จะบรรลุโมกขธรรมได้ง่ายกว่า

หากได้ประกอบพระราชกรณียกิจในโลกให้ครบถ้วนก่อน.”^๙

พระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกมีคาถาประกอบ ๑๐ บท ทรงนำมาจาก ขุททกนิายชาดก ๙ บทคือ คาถาบทที่ [๔๔๒] ถึงบทที่ [๔๕๐] ทรงเติมคาถาหลัง บทที่ [๔๔๘] เป็นอดีตเรกคาถา มีเนื้อความว่า

“ข้าแต่บัณฑิต วาจาอันมีปฎิหาริย์มิบังควรหายไป
อากาศ. ท่านต้องให้สาธุชน ได้รับพรแห่งโพธิญาณจากโอษฐ์ของท่าน.
ท่าน. ถึงกาลอันสมควร ท่านจงตั้งสถาบันการศึกษาให้ชื่อว่า
โพธิyalัสมหาวิชาลัย. ในการนั้นท่านจึงจะสำเร็จกิจที่แท้.”^๙

คาถาสุดท้ายคือคาถาที่ [๔๕๐] นั้น ทรงตัดตอนให้สั้นลง ทรงนำมาเพียง
ตอนต้นของคาถาเท่านั้น ปรากฏในตอนที่พระมหาชนกทรงระลึกถึงผลแห่งความเพียร

“...สิ่งที่มิได้คิดไว้ จะมีก็ได้ สิ่งที่ได้คิดไว้ จะพินาศไปก็ได้
ไม่ว่าทั้งหลายของหญิงก็ตามของชายก็ตาม มิได้สำเร็จด้วยเพียง
คิดเท่านั้น”^{๑๐}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตัดแปลงเนื้อเรื่องเพิ่มเติมในตอนจบ
เมื่อพระมหาชนกทอดพระเนตรเห็นมหาชนทำลายต้นมะม่วงที่มีผลรสเลิศ ทรงระลึก
ถึงถ้อยคำที่ตรัสกับนางมณีเมขลาว่าจะตั้งสถาบันการศึกษาชื่อ “**ปุทะเลยมหาวิชาลัย**”
ทรงแนะนำวิธีฟันฟันต้นมะม่วง ๙ วิธี และมีพระราชดำริให้ตั้ง “**ปุทะเลยมหาวิชาลัย**”

พระราชดำรัสต่อ : “เมื่อนางมณีเมขลาอุ้มเราขึ้นจาก
ทะเลนางกล่าวว่า : ‘ท่านต้องให้สาธุชนได้รับพรแห่งโพธิญาณจาก
โอษฐ์ของท่าน. ถึงกาลอันสมควรท่านจงตั้งมหาวิทยาลัย.’
ครานั้นเราคร่ำหมองด้วยน้ำเค็มตลอดเจ็ดวัน จึงฟังว่า เรา
สมควรตั้งชื่อสถาบันตามปูซึ่งชาวสุวรรณภูมิเรียกว่า ‘ปุทะเล’.

^๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. (๒๕๔๐). พระมหาชนก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). หน้า (๖) – (๘).

^๙ แหล่งเดิม. หน้า ๙๖.

^{๑๐} แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๓.

บัดนี้เรากำลังสงสัยว่าถูกต้องหรือไม่. ท่านอาจารย์ทศปาโมกข์
จงเผยมนสิการ.” พรหมณ์สนองพระราชโองการว่า : “พระราช
อาชญาัมพินเกล้าฯ เทวดาน่าจะได้กล่าวว่า ‘โพธิyalย’ อันเป็นนาม
ของสถาบันธศดัดตนที่ วัดพระเชตุพน ในเทวมหานคร เมือง
สุวรรณภูมิ. แต่หากจะเรียกว่า ‘ปุทะเลียมหาวิชชาลัย’ ก็น่าจะ
เหมาะสมเหมือนกัน.” พระราชาตรัสว่า : “เป็นพระคุณของท่าน
อาจารย์. เราแน่ใจว่าถึงกาลที่จะตั้งสถาบันแล้ว. เป็นสัจจะว่าควร
ตั้งมานานแล้ว. เหตุการณ์ในวันนี้แสดงความจำเป็น. นับแต่อุปราช
จนถึงคนรักษาช้างคนรักษาม้า และนับแต่คนรักษาม้าจนถึงอุปราช
และโดยเฉพาะเหล่าอมาตย์ ล้วนจาริกในโมหภูมิทั้งนั้น. พวกนี้ขาด
ทั้งความรู้วิชาการ ทั้งความรู้ทั่วไป คือความสำนึกธรรมดา : พวก
นี้ไม่รู้แม้แต่ประโยชน์ส่วนตน. พวกนี้ชอบผลมะม่วง แต่ก็ทำลาย
ต้นมะม่วง.” พรหมณ์มหาศาลเห็นพ้องกับพระราชดำริ และกล่าว
ว่า : “พระราชผู้เป็นบัณฑิต ข้าพระองค์ยังมีศษย์ที่ดีไว้ใจได้ และ
จะประดิษฐาน ‘ปุทะเลียมหาวิชชาลัย’ ได้แน่นอน. มิถิลายังไม่สิ้น
คนดี”^{๑๑}

^{๑๑} แหล่งเดิม. หน้า ๑๔๐.

นาฏยลีลาพระมหาชนก : การรังสรรค์สื่อการแสดงร่วมสมัย

การแสดงนาฏยลีลาพระมหาชนก

การแสดงนาฏยลีลาเรื่องพระมหาชนกในปีพุทธศักราช ๒๕๕๔ จัดขึ้นในงานวันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีครั้งที่ ๒๔ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๕๔ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จัดแสดงนาฏยลีลาร่วมสมัยประกอบวงดุริยางค์ออเครสตรา บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเรื่อง “พระมหาชนก” เพื่อเฉลิม พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

นาฏยลีลาร่วมสมัยเรื่อง “พระมหาชนก” ดำเนินเรื่องตามบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แบ่งเป็น ๓ องก์ ได้แก่ มิถิลานคร ความเพียรอันบริสุทธิ์ และศรัทธาแห่งปัญญาธรรม

นาฏยลีลาพระมหาชนกเป็นการแสดงศิลปะร่วมสมัย โดยบูรณาการศิลปะหลายอย่างเข้าด้วยกัน นับเป็นการรังสรรค์สื่อการแสดงร่วมสมัยโดยยังคงอนุรักษ์อนุภาคสำคัญของชาดกเรื่องนี้ไว้ แกนหลักของการแสดงชุดนี้คืองานนาฏศิลป์ ซึ่งไม่มีบทพูด ไม่มีคำบรรยาย ผู้ชมจึงต้องใช้จินตนาการร่วมกับการดู อย่างไรก็ตาม การแสดงชุดนี้มีส่วนที่ใช้องานาในการถ่ายทอดความคิด นั่นคือการเริ่มเรื่องด้วยบทสวดติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และบทเสภา “พระมหาชนก”

อาศิรวาทสดุดี

ข้าแต่มหाराชนวมินทร์	องค์อัครศิลปิน
ทรงศิลป์ทรงศาสตร์วิศิษฐ์	
เปรี๊ยะปราชญ์ซึ่งศาสตร์พิพิธ	ประยุกต์ผองวิเศษ
เลิศด้วยพระราชาปฏิภาณ	
เกิดประโยชน์หลาหลายมากประมาณ	อวยสุขทุกสถาน
นำราษฎรนำรัฐพัฒนา	
ด้านศิลป์เชี่ยวชาญนานา	ในทุกสาขา
เพ็ญพระอัจฉริยภาพมากมี	
จิตรกรรม วรรณกรรม ดนตรี	ชุ่มชื่นชีวี
ด้วยเพลงพระราชนิพนธ์	
ผองนิพนธ์วรรณกรรมนำชน	ดำเนินโดยดล
ลูแหล่งแห่งปรัชญาญาณ	
คาบนี้ศุภมงคลกาล	ข้าฯ ขอพระราชทาน
อัญเชิญพระราชนิพนธ์	
“พระมหาชนก” ยุกต	จำนองโดยกล
ตระการด้วยนาฏยลีลา	
ขอเดชะพระธรรมิกราชา	อธิกปัญญา
พระราชทานพระเมตตาคุ้มครอง	
แก่การทุกการสำนอง	เที่ยงในครรลอง
สัมฤทธิ์ที่จิตมุ่งหมาย	
เฉลิมพระเกียรติองค์พระภาสาย	พูนพระยศแผ่ผาย
จบสกลด้าวแดนไพศาล	
ทรงพระเกษมสำราญ	ไร้ผองพิษพาน
จตุรพิรชัยไพบุลย์ เทอญ ฯ ^{๑๒}	

^{๑๒} อาจารย์วินัย ภู่วะหงษ์เป็นผู้ประพันธ์บทอาศิรวาทสดุดี

อาจกล่าวได้ว่าบทอาศิรวาทสดุดี เป็นการเริ่มการแสดง นาฏยลีลาพระมหา-
ชนกตามขนบวรรณคดีไทย ซึ่งจะอยู่ในตอนต้นเรื่อง เพื่อเป็นการยกพระเกียรติ
พระมหากษัตริย์ ในที่นี้คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็น “องค์อัครศิลปิน”
ในด้านจิตรกรรม วรรณกรรม และดนตรี ต่อจากนั้นจึงเป็นการขับเสภา “พระมหา-
ชนก”

แม่นโลกหล้าวิชาโมหจริต
ดวงจิตจกมีดดับและลับสน
โถม ไกรธ หลง ชีวิตจิตผจญ
วิฤตคน วิฤตโลก ไศกนิรันดร์

ทุกข์ลำบากยากแค้นแสนเข็ญ
เพียรบำเพ็ญบารมีมิหวนหัว
กล้าแกร่งวิริยะเอนกอนันต์
จากความผันสู่ความจริงอันยิ่งใหญ่

แสงสีทองส่องสาดฟากฟ้ากว้าง
มาร่วมสร้างควมดีมีวันไหน
สู้ สู้ สู้ เพื่อคุณธรรมประจำใจ
โลกเกรียงไกรด้วยวิชาฟ้าสีทอง^{๑๓}

บทเสภาเริ่มการแสดงนี้มีลักษณะเหมือน “สูตรสถาปน์” ในวรรณคดีไทย
กล่าวคือกล่าวถึงแนวคิดสำคัญของเรื่อง เป็นการถ่ายทอดความคิดผ่านภาษาเพื่อแสดง
ว่าความเพียรอันบริสุทธิ์จะทำให้ประสบความสำเร็จได้ ต่อจากนั้นจึงเริ่มการแสดง
องก์ที่ ๑

^{๑๓} บทเสภา “พระมหาชนก” ประพันธ์โดยศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ ขับบทเสภา
โดยรองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา อินทรสุณานนท์

องค์ที่ ๑ มิถิลานคร

พระเจ้ามหายานกแห่งมิถิลานคร มีพระราชโอรสสองพระองค์ พระนามว่า พระอริฏฐชนกและพระโปลชนก เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว พระอริฏฐชนกได้ครองราชสมบัติและทรงตั้งพระโปลชนกเป็นอุปราช อมาตย์ผู้ใกล้ชิดได้กราบทูลใส่ร้ายว่าพระอุปราชโปลชนกคิดขบถ พระอริฏฐชนกหลงเชื่อจึงสั่งจองจำพระโปลชนก แต่พระโปลชนกตั้งจิตอธิษฐานและหลบหนีไปได้ ภายหลังได้รวบรวมพลมาทำรบและเอาชนะได้ในที่สุด พระอริฏฐชนกสิ้นพระชนม์ในทีรบ พระเทวีที่กำลังทรงครรภ์จึงปลอมตัวหนีออกนอกเมือง ท้าวสักกะเทวราชทรงช่วยเหลือให้เสด็จหนีไปจนถึงเมืองกาลจัมปากะ ได้พราหมณ์ผู้หนึ่งอุปการะไว้ในฐานะน้องสาว ต่อมาทรงมีพระประสูติกาล ตั้งพระนามพระโอรสตามพระอัยยิกาว่า “มหายานก”

องค์ที่ ๑ เล่าเรื่องโดยใช้ละครเงา (shadow dance) เป็นการเล่าเรื่องที่กระชับ เข้าใจง่าย มีการบรรเลงดนตรีประกอบ การเล่นแสงเล่นเงาที่นับเป็นวิธีการแสดงที่แปลก มีการแปรรูปเป็นม้า เป็นวัว แสดงศักยภาพของมนุษย์ โดยใช้มนุษย์พัฒนาไปสู่รูปทรงต่างๆ นับเป็นการเริ่มฉากแรกของการแสดงซึ่งเล่าเรื่องได้อย่างรวดเร็ว เป็นการสื่อสารผ่านร่างกายมนุษย์ ซึ่งผู้แสดงต้องมีความเชื่อและความเข้าใจก่อน จึงจะถ่ายทอดให้ผู้ชมรู้สึกคล้อยตามได้^{๑๔} นับเป็นการรังสรรค์สื่อการแสดงได้อย่างแปลกใหม่และน่าสนใจ

การเล่าเรื่องพระมหายานกโดยใช้ละครเงา (shadow dance)

^{๑๔} สัมภาษณ์อาจารย์ดาริณี ชำนาญหมอ ผู้กำกับการแสดง, วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕.

องค์ที่ ๑ นี้มีเนื้อร้องที่เป็นแก่นความคิดหลัก คือ

“ดั่งเปลวเทียนแสงธรรม
ที่คอยน้อมนำจิตใจ เติมนั่งไปสู่ฝันสีทอง
จดจำในถ้อยคำเพื่อมาน้อมนำจิตใจ
โลกสดใสด้วยใจงดงาม
โลกสดใสสู่ฟ้าสีทอง”^{๑๕}

การแสดงนี้จบฉากด้วยเพลงและภาพประสูติกาลของพระมหาชนก เป็นการเชื่อมโยงไปสู่องค์ที่ ๒ พร้อมกับการนำเสนอเรื่องราวชีวิตของพระมหาชนกผู้พร้อมสู่ “โลกสดใสสู่ฟ้าสีทอง” อันหมายถึงการเริ่มชีวิตใหม่ในเมืองใหม่

องค์ที่ ๒ ความเพียรอันบริสุทธิ์

เมื่อมหาชนกมารทรวงเติบโตใหญ่และได้ทราบความจริงก็คิดจะไปค้าขายตั้งตัว ตั้งพระทัยว่าจะได้เสด็จไปเอาราชสมบัติมิดิลานครคืนมา พระมารดาจึงทรงนำเอาทรัพย์สินมีค่าไปขายเพื่อเป็นทุนไปสุวรรณภูมิ ระหว่างทางเกิดพายุใหญ่โหมกระหน่ำจนเรือจมลง เหล่าพ่อค้ากลาสีเรือทั้งปวงจมน้ำ ส่วนมหาชนกมารทรวงแหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทรถึง ๗ วัน ๗ คืน นางมณีเมขลาเทพธิดาผู้รักษามหาสมุทรเห็นมหาชนกมารว่ายน้ำอยู่เช่นนั้นจึงสนทนากัน นางมณีเมขลาเข้าใจในปรัชญาของการบำเพ็ญวิริยบารมี จึงช่วยอุ้มพามหาชนกมารไปจนถึงฝั่ง มิดิลานคร

การแสดงองค์นี้มีการผสมผสานสื่อการแสดงหลายประเภท เริ่มด้วยการแสดงนาฏศิลป์บนเวทีโดยให้ผู้แสดงออกมาแสดงการละเล่นต่างๆ เพื่อสื่อถึงบรรยากาศความสนุกสนาน ต่อจากนั้นจึงเปลี่ยนเป็นการแสดงหุ่นละครเล็กโจหลุยส์ในตอนพระมหาชนกทราพระเทวีเพื่อไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ ดนตรีเปลี่ยนเป็นทำนองเศร้าเพื่อแสดงถึงการพลัดพรากของแม่ลูก ภาพบนเวทีเน้นที่การแสดงหุ่นละครเล็กโจหลุยส์ ต่อจากนั้นจึงเปลี่ยนท่วงทำนองเพลงที่แสดงถึงความมุ่งมั่น การเดินทางไปยังหน้า โดยมีเนื้อเพลงการเดินทางประกอบการแสดง

^{๑๕} ผู้ประพันธ์คือ ปิติ ลิ้มเจริญ และกมลศักดิ์ สุนทานนท์

“การเดินทาง ทางที่แสนยาวไกล
 ออกเดินไปสู่ยังแผ่นดินแดนกว้างใหญ่
 จุดหมายนั้นยังไม่เห็นเท่าไร
 แต่มีใจเป็นเหมือนเข็มทิศนำทางไปสู่
 ด้วยศรัทธาของฉันขอก้าวเดินต่อไป
 แม้จะยังห่างไกลแต่ใจขอยืนยง
 ด้วยศรัทธาที่มีด้วยความเพียรที่ทำ
 เพื่อตั้งใจจะนำตัวของฉันไปยังถึงปลายฝั่งนั้น
 ดวงตะวันส่องแสงธรรมนำไป
 เหนื่อยเพียงใดใจของฉันจะยังยืนหยัด
 อธิษฐานวอนฟ้าช่วยบันดาล
 ส่องนำทางให้ฉันได้พบใจตน
 การเดินทาง เพื่อค้นหาใจตน
 จิตใจคนหาว่าตั้งใจจริงไม่หวั่น
 สิ่งใดใดที่เห็นแสงเลือนราง
 แต่สักวันจะเพิ่มความชัดเจนขึ้นมาดังที่ไฟ”^{๖๖}

เนื้อร้องตอนนั้นแสดงถึง “ศรัทธา” ของมนุษย์ เป็นการเดินทางโดยมีศรัทธา
 และมี “ความเพียร” เพื่อจะทำให้ความฝันและความหวังของตนประสบผลสำเร็จ “ดัง
 ที่ไฟ” การแสดงในตอนนี้มีการเคลื่อนไหวที่เนิบช้าเพื่อสื่อถึงการเดินทางที่ยาวนานและ
 ยากลำบาก อิริยาบถและการเคลื่อนไหวของนักแสดงทุกท่าจึงปรากฏเป็นภาพช้า นาน
 เพื่อให้ผู้ชมรู้สึกว่ายาวนาน ซึ่งเป็นความตั้งใจของผู้กำกับการแสดงที่เน้นให้ผู้ชมรู้สึกว่ายาวนาน^{๖๗}
 ต่อจากนั้นดนตรีจึงเปลี่ยนท่วงทำนองเมื่อเรือประสพคลื่นลมและมรสุม โทสนับบนเวที
 เปลี่ยนเป็นสมีตครีမ်เพื่อสื่อถึงอุปสรรคที่มนุษย์กำลังเผชิญ เน้นภาพนักแสดงบนเวที
 กำลังว่ายน้ำ ทั้งหมดเป็นการเคลื่อนไหวอย่างช้า (slow motion) คือเวลาผ่านไปช้าๆ
 “ทุกคนยังคงวนเวียนอยู่ เพื่อต้องการให้ผู้ชมรู้สึกว่ายาวนาน ต้องใช้เวลากว่าที่จะสำเร็จ”^{๖๘}

^{๖๖} ผู้ประพันธ์คือพงศธร แก้วสุข และณัฏฐพันธ์ วชิรชัยเกียรติ

^{๖๗} สัมภาษณ์อาจารย์ดาริณี ขำนาญหมอ ผู้กำกับการแสดง, วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕.

^{๖๘} สัมภาษณ์อาจารย์ดาริณี ขำนาญหมอ ผู้กำกับการแสดง, วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕.

ภาพแสงสีบนเวทีเน้นความต่อเนื่องในการว่ายน้ำ มีสัตว์น้ำในทะเลแต่งกายด้วย
สีอันฉูดฉาด คือสีแดง ส้ม น้ำเงิน

**จากสำคัญที่แสดงถึง “ศรัทธา” ของพระมหาชนก
อันมี “ความเพียร” เป็นเครื่องขึ้นทาง**

ดนตรีเปลี่ยนท่วงทำนองใหม่เมื่อนางมณีเมขลาปรากฏตัวค่อยๆ ไร้ยางอาย
มาจากเบื้องบนเพื่อย้อมพระมหาชนกขึ้นไป ช่วงเวลานั้นดนตรีบรรเลงเพลง “ปริศนา
ธรรม” ซึ่งเป็นเสียงโต้ตอบของนางมณีเมขลากับพระมหาชนก^{๑๔} โดยมีเนื้อร้องดังนี้

“ก็ในผลย่อมมีเหตุ ไม่ว่าทุกข์หรือว่าสุข
สิ่งเหล่านั้นย่อมมีเหตุมีที่มา
เปรียบก็คล้ายดังคำบอก ว่าในผองชีวิตคน
หลุดไม่พ้นไปจากห่วงกรรม
รู้ รู้สิ่งใดนั้นที่ทำได้ร้ายก็ตามแต่ ผลนั้นไม่ไปไหน

^{๑๔} ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการแต่งเพลงนี้ด้วยการให้ศิลปินชายหญิงร้องสลับไปมา วิธีการ
เช่นนี้เปรียบได้กับคาถาในพระไตรปิฎกคาถาที่ [๔๔๒] - [๔๔๘] ซึ่งเป็นการสนทนาธรรมระหว่าง
นางมณีเมขลากับพระมหาชนก

และสุดท้ายนั้นคงหวนกลับคืน
ผ่านถึงความสำเร็จนั้นต้องเริ่มกระทำ
เพราะสิ่งใดก็ตามไม่ได้มาจากวิงวอน
ขอคิดดีไว้ก่อนและเชื่อที่จะทำ
เพราะสิ่งที่ได้ทำนั้นต้องสำเร็จแน่นอน” ๒๐

เพลงนี้เป็นการสนทนาธรรมระหว่างนางมณีเมขลากับพระมहाชนก ผู้ร้องเป็นผู้ชายและผู้หญิงร้องสลับกันเพื่อสื่อถึงการสนทนาธรรม ทำให้เห็นว่าหากมีความเพียรที่บริสุทธิ์ ชีวิตก็จะประสบความสำเร็จดังงาม จบองก็นี้ด้วยภาพของนางมณีเมขลาอุ้มพระมहाชนกขึ้นไปข้างบน นับเป็นฉากที่ประทับใจผู้ชมและผู้กำกับการแสดงมาก

ฉากจบองก์ที่ ๒ ความเพียรอันบริสุทธิ์
นางมณีเมขลาอุ้มพระมहाชนกขึ้นไปข้างบน

๒๐ ผู้ประพันธ์คือพงศธร แก้วสุข และณธิพัฒน์ วชิรชัยเกียรติ

การแสดงองค์ที่ ๒ ใช้เวลาในการแสดงนานที่สุด เพื่อสื่อแนวคิดหลักที่มีมาตั้งแต่ในพระไตรปิฎกคือวิริยบารมี ผู้กำกับการแสดงได้ศึกษาแล้วสร้างการแสดงชุดนี้ โดยคงโครงเรื่องเดิม แก่นเรื่องเดิม นั่นคือ “ความเพียร” จึงตั้งใจให้ความสำคัญกับองค์ที่ ๒^{๒๑}

องค์ที่ ๓ ศรัทธาแห่งปัญญาธรรม

พระมหากษัตริย์ครองราชย์สมบัติเมืองมิถิลานครโดยธรรมสืบมา วันหนึ่งทรงประทับบนคอช้างเพื่อทอดพระเนตรอุทยาน บริเวณใกล้ประตูอุทยานมีต้นมะม่วง ๒ ต้น ต้นหนึ่งมีผล ต้นหนึ่งไม่มีผล พระมหาชนกได้เสวยผลหนึ่ง ตรัสชมว่าผลนั้นมีรสหวานเหลือเกิน แล้วเสด็จเข้าอุทยาน คนอื่นๆตั้งแต่พระอุปราชลงมาต่างก็แย่งเก็บผลมะม่วง จนมะม่วงต้นนั้นโคนลง พระมหาชนกทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็เกิดความสังเวชที่คนทั้งหลายหวังแต่ประโยชน์อย่างขาดปัญญา พระมหาชนกนึกถึงคำของนางมณีนีเมขลาที่ให้ตั้งปูเทเลยมหาวิชชาลัย ในที่สุดจึงได้ตั้งปูเทเลยมหาวิชชาลัยขึ้น เพื่อให้คนเป็นคนดีมีสติปัญญา โดยรำลึกว่าขณะที่ทรงว่ายน้ำในมหาสมุทร มีปูทะเลยักษ์มาช่วยหนุนพระบาท

การแสดงในองค์นี้ใช้นิเมชันเล่าเรื่องผสมกับการแสดงหุ่นละครเล็กโจหลุยส์ เริ่มเรื่องด้วยเมืองมิถิลานครมีต้นมะม่วง ๒ ต้น เป็นการแสดงหุ่นละครเล็กพระมหาชนกเสด็จพระพาสอุทยานโดยประทับบนคอช้าง มีนักแสดงจะเล่นแต่งกายชุดไทย จากนั้นเป็นฉากการแย่งมะม่วง แสดงความขุมนุ่นวุ่นวาย การทะเลาะกันเพื่อแย่งมะม่วง แสงสีร้อนแรง เป็นสีส้มและสีแดง ต่อจากนั้นพระมหาชนกเสด็จทอดพระเนตรผลจากการแย่งมะม่วง แล้วทรงแสดงวิธีฟื้นฟูต้นมะม่วง ๙ วิธี โดยใช้อนิเมชัน ซึ่งสื่อได้เข้าใจง่ายและชัดเจน เป็นการดำเนินเรื่องตามบทพระราชนิพนธ์จบองค์นี้ด้วยเพลง “ทศพิธราชธรรม”

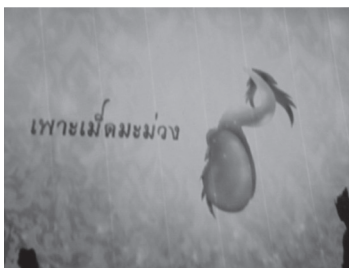
^{๒๑} สัมภาษณ์อาจารย์ดาริณี ชำนาญหอม ผู้กำกับการแสดง, วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕.

“ถ้าเชื่อในคุณความดี
แบ่งรักให้กันและกัน
ดอกไม้ก็คงจะบานในจิตใจ
โลกนี้คงงามกว่าเก่า
บนฟ้ามีดาวประกาย
หัวใจก็ใสสว่าง
ฟ้ามีดม่นเพราะคนชั่ว
โลกมีดม่นเพราะคนเมา
หลงทางผิดชีวิตหมองเศร้า
ปวดร้าวและสับสน
ขอให้ความรักคืนกลับมา
อยากให้น้ำตาเหือดหาย
มีแต่น้ำใจให้กัน
ขอให้ความหลงพลันสลาย
ให้ความโลภอันชั่วร้าย
จงวอดวายไปให้สิ้น
รักยิ่งใหญ่ที่ใดมีรักย่อมมีสุข
ได้ร่วมเงาแสงธรรมส่องทาง” ๒๒

^{๒๒} ผู้ประพันธ์คือพงศธร แก้วสุข และณัฏฐ์พัฒน์ วชิรชัยเกียรติ

**การแสดงหุ่นละครเล็กคณะโจหลุยส์
พระมหาชนกเสด็จพระพาสอุทยานโดยประทับบนคอช้าง**

การแสดงวิธีฟิ้นฟัดมะม่วง ๙ วิธี โดยใช้อินเมชั่น

องค์นี้ถ่ายทอดเป็นการแสดงค่อนข้างยาก เพราะเป็นการถ่ายทอดเรื่องมะม่วงและจุดเริ่มต้นในการสร้างแหล่งเรียนรู้เพื่อให้ประชาชนทุกคนมีความรู้ ดังนั้นหากสื่อสารเป็นละครก็จะน่าเบื่อเพราะต้องนำเสนอวิธีการปักชำกิ่งมะม่วง การทาบกิ่งมะม่วง เป็นต้น การเลือกใช้อินเมชั่นในการถ่ายทอดโดยใช้นักแสดงเป็นภาพเพื่อสร้างองค์ประกอบให้อยู่ร่วมกันในฉาก จึงเป็นการผสมผสานสื่อการแสดงอย่างหลากหลาย เพื่อแสดงถึงจุดเริ่มต้นของการศึกษาเล่าเรียนเพื่อพัฒนาไปสู่การตั้งสถาบันการศึกษา

สรุปและอภิปรายผล

นาฏยลีลาพระมหาชนกดำเนินเรื่องตามบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เป็นการนำเสนอเรื่องชาตกในสังคมไทยปัจจุบัน โดยยังคงสืบทอดแนวคิดสำคัญเรื่องการบำเพ็ญวิริยบารมีของพระมหาชนกโพธิสัตว์ที่มีมาแต่พระไตรปิฎก เมื่อนำมาสร้างสรรค์ใหม่ในปัจจุบันได้มีการบูรณาการศิลปะสมัยใหม่เข้าด้วยกัน โดยเริ่มจากดนตรีเป็นหลัก หุ่นละครเล็กโจหลุยส์ ละครเงา กายกรรม แอนิเมชัน และการเต้นรำ ศิลปะการแสดงที่หลากหลายเหล่านี้มีการผสมผสานเพื่อเล่าเรื่องชาตกให้เข้าใจง่าย โดยยังคงแนวคิดสำคัญคือการบำเพ็ญวิริยบารมีของพระโพธิสัตว์ ดังนั้นผู้ชมจึงยังคงรับสารสำคัญของชาตกเรื่องนี้คือ “ความเพียร” การนำเสนอชาตกในรูปแบบนี้จึงมีข้อจำกัดหลายประการ ที่สำคัญคือระยะเวลาในการแสดงบนเวทีคือประมาณ ๕๐ นาที และการนำเสนอโดยไม่มีบทพูด นอกจากเนื้อร้องของเพลงในแต่ละองค์ อย่างไรก็ตาม ผู้ชมได้รับรู้เรื่องมหาชนกชาตกจากการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอที่สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่

“ความเพียร” ซึ่งเป็นสาระสำคัญของชาตกเรื่องนี้ ยังคงเป็นสาระสำคัญที่สื่อสารผ่านการแสดงในองค์ที่ ๒ ความเพียรอันบริสุทธิ์ ซึ่งจะมีการตีความผ่านรูปแบบการแสดงใดก็ยังคงต้องสื่อนัยของการวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ เน้นนาน แต่แม้จะใช้เวลานานเพียงใดหากมนุษย์ยังคงคร่ำครวญใน “ความเพียรอันบริสุทธิ์” เมื่อนั้นความสำเร็จย่อมงดงาม เช่นเดียวกับที่พระมหาชนกที่เพียรพยายามว่ายนํ้าทั้งที่ยัง ไม่เห็นฝั่ง

นาฏยลีลาพระมหาชนกแสดงให้เห็นการดำรงอยู่ของชาตกในสังคมไทย โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอใหม่เพื่อให้ผู้ชมสนใจและเข้าใจง่าย แสดงให้เห็นความนิยมเรื่องชาตกในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี โดยยังคงสาระสำคัญของชาตกคือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นหนทางที่นำไปสู่การบรรลุนิพพาน

บรรณานุกรม

- ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์. (๒๕๓๘). ความรู้เรื่องชาดก ใน **อายุบวร**. บรรณาธิการโดย ประพจน์ อัครวิรุฬหการ และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับ ลิชซิง จำกัด (มหาชน).
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. (๒๕๔๐). **พระมหาชนก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชซิง จำกัด (มหาชน).
- มหาวิทยาลัย. (๒๕๔๓). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. (๒๕๔๓). **วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อลงกรณ์ จันทรสุข. (๒๕๔๖). **พัฒนาการของจิตรกรรมพระมหาชนกตั้งแต่สมัยอยุธยา ถึงปัจจุบัน**. สารนิพนธ์หลักสูตร ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ศิลปะ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร.

สัมภาษณ์

สัมภาษณ์อาจารย์ดาริณี ชำนาญหมอ ผู้กำกับการแสดง, วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕.